

A kardot tartó sellő: Lengyelország törekvése a monetáris stabilitás és a katonai biztonság megteremtésére az arany révén*

Harold James – Marzena James

Lengyelország múlt századbeli monetáris története felfedi a monetáris stabilitás és a nemzetbiztonság egymásra támaszkodását. Ez a tanulmány amellett érvel, hogy a kettő nem két párhuzamos szakpolitikai probléma, hanem egy és ugyanazon helyzet két vetülete: stabil pénz nem tartható fenn olyan államban, amelynek kétséges a léte, ugyanakkor egyetlen állam sem képes gondoskodni saját biztonságáról a monetáris fegyelem által elérhető erőforrások nélkül. Az egymástól olyannyira eltérő politikai rendszerekben, mint amilyen a két világháború közötti Második Köztársaság, a német megszállás, a kommunista tervgazdaság és az 1989. évi rendszerváltást követő demokrácia, a pénzügyi sérülékenység újra és újra gyengítette a stratégiai biztonságot, a stratégiai bizonytalanság pedig rendre aláásta a monetáris hitelességet. E két, egymással összefonódó probléma metszéspontjában feltűnő rendszerességgel jelenik meg egy bizonyos eszköz: az arany. Az arany tartós jelenléte a lengyel köztudatban – a fizetőeszköz elnevezésétől egészen a jegybank általi vásárlásokig a 2020-as években – nem valamiféle anakronisztikus beidegződés, hanem egy régóta fennálló strukturális dilemma racionális következménye. A kardot tartó varsói sellő ezt a gondolatmenetet testesíti meg: a monetáris expanzió csábítása az egyik oldalon, a védelem iránti igény a másikon, és a kettő között a folyamatosan őrlődő valuta.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: E42, E58, F52, N14, N24

Kulcsszavak: monetáris stabilitás, nemzetközi biztonság, nemzetbiztonság, aranytartalékok, a jegybank függetlensége, lengyel gazdaságtörténet, infláció, monetáris szuverenitás, a két világháború közötti pénzügyek

* A jelen kiadványban megjelenő írások a szerzők nézeteit tartalmazzák, ami nem feltétlenül egyezik a Magyar Nemzeti Bank hivatalos álláspontjával.

Harold James: Princeton Egyetem, a történelem és a nemzetközi kapcsolatok professzora. E-mail: hjames@princeton.edu

Marzena James: Princeton Egyetem, oktató. E-mail: mjames@princeton.edu

A cikk James és James (megjelenés alatt) munkáján alapul.

Az angol nyelvű kézirat első változata 2026. június 24-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.25201/HSZ.25.3.5>

1. Bevezetés

Lengyelország utóbbi évszázadbéli sorsát figyelemre méltó – és rendkívül kevésbé kutatott – mértékben alakította az ország monetáris története. E tanulmány amellett érvel, hogy Lengyelország sorsfordulóit egyetlen közös vezérfonal kapcsolja össze: a *monetáris stabilitás* (amit rendszerint az árstabilitás alapján mérnek) és a *nemzetbiztonság* (ami megköveteli a magasabb védelmi kiadások melletti tartós elköteleződést) kölcsönös függőségi viszonya. Ez az értekezés lengyelországi és külföldi levéltárakból származó, újonnan feltárt archív anyagokra támaszkodik annak érdekében, hogy beazonosítsa Lengyelország pénzügyi történelmének egyik dilemmáját, amelyre „a kardot tartó sellőként” utalunk. A tanulmány a gazdasági és a biztonsági tényezők kölcsönhatását vizsgálja, valamint azt, hogy ezek miként hatnak az inflációra, az állam hatalmi pozíciójára és a kötelezettségvállalások hitelességére. Mivel Lengyelország modern kori történelme felöleli a pénzügyi kapitalizmust, a szocializmust, a háborús gazdaságot, a központi tervgazdaságot, a reformkommunizmust, a piacgazdaságra való átállást és az európai „tigrisgazdasággá” válás időszakát is, számos olyan empirikus esettanulmányt kínál, amelyek új megvilágításba helyezik a közgazdaságtanban és a politikatudományban a gazdasági növekedés és fejlődés intézményi meghatározó tényezőiről jelenleg is folyó elméleti vitákat.

Mennyire tágan célszerű meghatározunk az intézményi alapok fogalmát? A szakirodalom képviselői a monetáris és a biztonsági kérdéseket jellemzően egymástól elkülönülő területekként kezelték, és az ezekhez kapcsolódó szakpolitikai döntéseket külön elemzési keretek között vizsgálták. A modern Lengyelország története azonban azt mutatja, hogy stabil pénz nem tartható fenn egy olyan államban, amelynek maga a léte is bizonytalan, és egyetlen állam sem képes garantálni saját biztonságát anélkül, hogy rendelkezne a monetáris fegyelem által biztosított erőforrásokkal. Lengyelország esetében a monetáris stabilitás és a nemzetbiztonság problémái nem egymással párhuzamos szakpolitikai kihívások, hanem ugyanazon alapvető dilemma különböző vetületei – annak a veszélynek a megnyilvánulásai, amely a pénzügyi és a katonai erő összefonódásában rejlik. Ez az összefüggés a két területen párhuzamosan olyan negatív láncreakciót válthat ki, amely egy ország szuverenitásának elvesztéséhez vezethet (vagy ahhoz, hogy az ország elveszíti az árstabilitás és a védelmi kapacitások növelése közötti kompromisszumkötés képességét), sőt akár ahhoz is, hogy az ország eltűnik a térképről. Amikor ez bekövetkezik, akkor a független politikai döntéshozatal mozgástere arra a tartományra szűkül, amelyet az egymással szemben álló, önkényesen cselekvő birodalmi hatalmak még lehetővé tesznek.

E kölcsönös függés veszélyei újra és újra felszínre kerültek olyan – egymástól merőben eltérő – politikai rendszerekben, mint a két világháború közötti Második

Köztársaság, a német megszállás, a kommunista központi tervgazdaság és az 1989. évi rendszerváltást követő demokrácia. Válságok idején a pénzügyi sérülékenység rendre aláásta a stratégiai biztonságot; és megfordítva, a stratégiai bizonytalanság rombolta a hitelképességet, és ellehetetlenítette a szükséges katonai erő kiépítéséhez nélkülözhetetlen erőforrások felhalmozását.

A varsói sellő – a város jelképe – találóan testesíti meg a pénzügyi ellenállóképesség és az állami szuverenitás között újra és újra megmutatkozó összefüggést. A homéroszi szirénekkal ellentétben – akik bűvös énekükkel elterelték a hajósok figyelmét feladatuktól, és ezáltal a sziklák közé csalogatták őket – a varsói sellő kardot emel a magasba, egyértelműen utalva arra, hogy a megfelelő önvédelmi eszközök biztosítása nem választás kérdése. A görög mitológia szirénalakjai idővel a veszélyes és rövidlátó (szakmai kifejezéssel élve: időben inkonzisztens) szakpolitikai döntések csábításának széles körben használt metaforájává váltak. Ezzel szemben a lengyel sellő, valamint azok a vezetők, akik gazdaságpolitikai téren az általa megtestesített éberséget képviselték, jórészt feledésbe merültek. E rejtett történelmi mintázat feltárása világosabban ráirányítja a figyelmet a monetáris stabilitás és a nemzetvédelem közötti elválaszthatatlan kapcsolatra, valamint azokra a veszélyekre, amelyek akkor adódnak, amikor az egyik területen mutatkozó gyengeség súlyosbítja a másik területen létező gyengeséget. E kölcsönhatásban a stabilitást aláásó negatív spirálok, illetve az azokkal szembeni ellenállóképességet erősítő pozitív spirálok egyaránt megfigyelhetők. Lengyelország gazdaságtörténete arra vonatkozóan is tanulságokkal szolgálhat, hogy az árstabilitás és az állam hatalmi pozíciója miként erősíthetik kölcsönösen egymást – vagyis arra, hogyan törhető meg a romboló hatású ördögi kör.

A közgazdászok a közép-európai országok tapasztalatait előszeretettel vizsgálják a „kis, nyitott gazdaságok” fogalomrendszerében. A közép- és a kelet-európai országok részt vesznek a nemzetközi kereskedelemben, gazdasági súlyuk azonban nem elegendő ahhoz, hogy érdemben befolyásolják a világpiaci árakat vagy a globális kamatszinteket. Következésképpen „árelfogadók”, vagyis nagymértékben függnek a világkereskedelemtől, és érzékenyen reagálnak más országok gazdaságpolitikai intézkedéseire. A biztonsági dimenzió bevonása ugyanakkor nagyobb cselekvési mozgásteret jelent. Lengyelország esetében az ország történelmi tapasztalatait gyökeresen eltérő intézményi és gazdasági elképzelések, valamint lehetőségek formálták, amelyekre nem csupán a nagyhatalmi súllyal bíró „szomszédok” – Oroszország és Németország –, hanem a nemzetközi rendszer más meghatározó szereplői, így Nagy-Britannia, Franciaország és az Egyesült Államok is hatottak. E kapcsolatok gyakran tőkeáramlások révén intézményesülnek és szilárdulnak meg, amelyekből a hitelfelvevő ország függővé válhat, mivel ezek biztosítják mind a gazdasági fejlődés, mind pedig a biztonság megteremtéséhez szükséges finanszírozás forrásait.

A monetáris és a biztonságot érintő gyengeség egymást kölcsönösen erősítő negatív hatásainak kockázatára két átfogó szakpolitikai megközelítés szolgált válaszul. Az első olyan hiteles intézményi kötelezettségvállalások kialakítására épül, amelyek célja, hogy még kialakulása előtt elejét vegyék bármely romboló hatású láncreakciónak (North – Weingast 1989; Bordo – Kydland 1990; Neal 1990). A második megközelítés a gazdasági stabilitás erősítését egyetlen olyan eszközre alapozza, amely a nemzetbiztonsággal kapcsolatos aggodalmak idején feltűnő rendszerességgel kerül ismét előtérbe: az aranyra. Az arany tartós jelenléte a lengyel közgondolkodásban – magának a fizetőeszköznek, a *złotynak* az elnevezésétől, amelynek jelentése „arany”, egészen a jegybank általi nagyszabású vásárlásokig a 2020-as években – ezért nem valamiféle anakronisztikus beidegződés, hanem egy tartósan fennálló strukturális dilemmára adott – visszatérő, nagyrészt racionális – válasz.

A pénzügyi és a biztonsági politikák interdiszciplináris érintkezési pontjában kialakuló, potenciálisan rendkívül pusztító láncreakciók veszélye nem kizárólag lengyel jelenség. Más országok is szembesültek hasonló nyomással a monetáris egyensúlyhiány és a nemzetbiztonsági válság metszéspontjában.

Ahhoz, hogy megértsük a biztonsági/pénzügyi helyzetre adott lengyel választ, át kell tekintenünk egy teljes évszázad történelmét, és olyan forrásokra kell támaszkodnunk, amelyek hosszú időn át nem voltak elérhetők, és amelyeket gyakran elhallgattak, betiltottak vagy elrejtettek a nyilvánosság elől. Ennek megfelelően az árstabilitás és az állam hatalmi pozíciója kölcsönös egymásra hatásának felismeréséhez és megértéséhez szükséges elméleti szintézis is rendkívül széles körű. Ez az elemzési ív az inflációs politika „szíréhangjaitól” – és az azoknak behódoló vagy ellenálló vezetőktől – az államot a kötelezettségvállalásaihoz kötő intézmények kialakításán át egészen a fémig – az aranyig – terjed, amely újra és újra előtérbe került, valahányszor a pénz és a fennmaradás kettős válsága találkozott abban a helyzetben, amelyet e tanulmány „a kardot tartó sellő dilemmájának” nevez.

2. A békéről szőtt álom és illúzió

A pénzügyek biztonságpolitikai céloknak való alárendelése, illetve militarizálása állandó fenyegetés, folyamatos veszélyforrás. Azok a filozófusok, akik a békét végső célnak tekintették, szükségképpen igyekeztek leleplezni a háborúk finanszírozásához kapcsolódó illúziókat, ám eközben maguk is alternatív víziókat teremtettek. Adam Smith és Immanuel Kant – a felvilágosodás más kiemelkedő gondolkodóihoz hasonlóan – az örök békét olyan kívánatos célnak tekintették, amelyet a békés kereskedelem révén véltek elérhetőnek. Úgy gondolták, hogy ha rámutatnak a katonai kiadások gyakori észszerűtlenségére és magas költségeire, akkor meggyőzhetik kortársaikat valami új politikai stratégia elfogadásáról. Kant Az örök békéhez című (Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf), 1795-ben megjelent nagy

jelentőségű esszéjében az államok hitelfelvételi lehetőségeinek korlátozását az örök békét célzó programjának egyik kulcselemévé tette. David Ricardo brit közgazdász a modern szakirodalom gyakran az úgynevezett „ricardói ekvivalencia” elmélet megalkotójaként említi. E tétel szerint a kormányzati kiadások hitelfelvételből történő finanszírozásának hatását tekintve nem különbözik a közvetlen adóztatástól, mivel a hitelfelvétel a jövőben magasabb adók szükségességét vonja maga után, amit a piacok azonnal beáraznak. A gyakorlatban azonban Ricardo – aki a napóleoni háborúk adósságfinanszírozásának tapasztalataiból indult ki – Kanthoz hasonlóan az államadósság veszélyeire és csábításaira figyelmeztetett: *„Nehézségeinkkel akkor nézzünk szembe, amikor azok felmerülnek, és vagyonunkat óvjuk meg az állandó terhektől, amelyek súlyát sohasem érzékeljük igazán mindaddig, amíg olyannyira beléjük nem bonyolódunk, hogy már nincs mód a helyzet orvoslására.”* (Ricardo 1846:421)

Kant arról is véleményt formált, amit „egy kereskedő nép e századi leleményes találmányának” nevezett: ez a ma már jól ismert pénzügyi forradalom, amely az 1688. évi angliai ún. „dicsőséges forradalmat” követte, és amely új pénzverést, a Bank of England létrejöttét, valamint az aranystandard bevezetését hozta magával. A III. Vilmos uralkodása alatt végrehajtott reformok John Locke és Isaac Newton eszméit követték. Megvalósításuk lehetővé tette, hogy az államok nagyobb erőforrásokat halmozzanak fel, amelyek birtokában úgy vélték, képesek lehetnek bármely riválisukat felülmúlni. *„Az a könnyedség tehát, amellyel háborút lehet viselni, párosulva az uralkodók háború iránti hajlamával – amely hajlam, úgy tűnik, az emberi természetben gyökerezik –, komoly akadályt jelent az örök béke felé vezető úton.”* (Kant 1903:112) A 20. és a 21. századi Lengyelországnak azonban – amelyet gyakran ellenséges és fenyegető hatalmak vettek körül – nem volt más választása, mint hogy a hitelben – annak minden eredendő veszélyével együtt – a nemzeti fennmaradás eszközét lássa.

3. A szirén és a kard

Homérosz Odüsszeusz-története szolgáltatja a modern monetáris elköteleződés alapmintáját. Odüsszeusz, a jövőbe látó, dinamikus újító felismerte, hogy az árbóchoz kell köttetnie magát, nehogy engedjen a szirének csábításának, miközben hajósai viasszal tömték be fülüket. Ezt a képet rendszeresen alkalmazzák a jegybankárokra is. Az „odüsszeuszi szerződés” lehetővé teszi a technokraták számára a monetáris turbulenciák kezelését anélkül, hogy engednének a bőkezűséget követelő vagy a szigorúságot bíráló hangoknak, miközben a politikai megbízó – Odüsszeusz, azaz a kormány vagy a nép – előzetesen beleegyezik saját mozgásterének korlátozásába. A jegybank hiteles elköteleződéssel képes befolyásolni a várakozásokat, és ezáltal megváltoztatni a piaci szereplők magatartását. Ezt a mechanizmust a 21. században „előretekintő iránymutatásnak” nevezték el, és szemléltetésére gyakran éppen ezt

a mítoszt használták (Campbell et al. 2012). Peter Conti-Brown, a világ legerősebb jegybankjának, a FED-nek a történésze szemléletesen fogalmazta meg az ebből kibontakozó metaforát: „Élvezzük az utazást, miközben a technokrata jegybankárok a gazdaság hajóját a jólét és az alacsony infláció földje felé kormányozzák.” (Conti-Brown 2018:2) De mi történik, ha az utazás hullámvasúttá, kényelmetlenné, veszélyessé, sőt akár életveszélyessé válik?

Lengyelország kivételesen tiszta példa arra, miként jönnek létre a stabilitást elősegítő intézmények, és azok milyen elvek alapján alakíthatók ki. Hosszú időn át a nemzet kizárólag a külföldi uralommal szembeni földalatti ellenállás keretei között létezett. A külföldi hatalmak általi elnyomás korábbi, hosszú időszakaiban, majd a két világháború idején, aztán a Szovjetunió által rákényszerített kommunista rendszer alatt az új lengyel állam eszméje az ellenállás közegeiben formálódott, nemzeti intézményei pedig csak egyfajta párhuzamos világban maradhattak fenn. Alfred Jarry Übü király (1896) című művében – az eljövendő totalitarizmusok nyugtalanító előképeként – a cselekmény „Lengyelországban, vagyis a Semmiben” játszódik. Az olyan állam, amelyet a semmiből kell létrehozni, nyíltan dönt monetáris ügyekben: politikai viták és egymással ütköző jövőképek közepette. Lengyelországban pedig a szirének csábító hangja különösen erőteljes volt: elvégre maga a *Syrenka Warszawska* – a varsói sellő – Lengyelország fővárosának jelképe. S a koppenhágai kikötőben ülő, Andersen meséjét megidéző békés és mélabús alakkal ellentétben a varsói sellő büszkén, egyenesen áll, pajzsot és kardot tart a kezében. Azaz: a lengyel sellő számára a biztonság központi kérdés. Ez az egyetlen látvány magában hordozza az intézményekről és az azokat fenyegető veszélyekről szóló vitát: egyik oldalon a monetáris expanzió csábítása, a másikon a védelem iránti igény – a kettő között pedig a szorításukba került fizetőeszköz áll. A két világháború közötti lengyel politikát a hadsereg meghatározó befolyása jellemezte, és a politikai élet egymással versengő katonai vezetők körül polarizálódott. A hadsereg befolyása még a jegybankra is kiterjedt: Adam Koc ezredes, a Piłsudski-rendszer egyik meghatározó alakja rövid ideig a jegybank elnöki tisztségét is betöltötte, majd 1939-ben ő szervezte meg a lengyel aranytartalék drámai kimenekítését Románián, Törökországon és a Közel-Keleten át Franciaországba.

4. Az infláció mint a gazdaság lázmérője

Az árbóchoz köttetetés, vagyis az önként vállalt korlátozás újra és újra az infláció okozta zavarokra adott válaszként jelent meg. Lengyelország történelme az ország függetlenségének 1918. évi helyreállítása óta eltelt több mint száz év alatt a monetáris egyensúly megbomlásának krónikája, egymástól gyökeresen eltérő politikai és gazdasági rendszereken átívelő formában; az inflációs hullámok pedig jellemzően nemzetbiztonsági válságok köré csoportosultak. A zlotyt 1924-ben hozta forgalomba a jegybank. Az infláció eleinte mintha a Lengyelországot korábban

felosztó birodalmaktól örökölt jelenség lett volna: a cári birodalom 1917-ben történt felbomlásánál jelentős szerepet játszott a magas infláció, Ausztriában, Magyarországon és Németországban pedig a háborút követően rendkívüli infláció alakult ki. Lengyelországot azonban nehéz volt megszabadítani a külföldi gyámságtól és a téves elméletektől.

Az első világháborút és a lengyel állam újjáalakulását hiperinfláció követte; majd az 1924. évi, csak részben sikeres stabilizáció után ismét fellángolt az infláció, ami hozzájárult Piłsudski 1926-os államcsínyéhez (Zimmerman 2022). Az 1930-as évek második felében – a gazdasági válság és a defláció okozta súlyos megpróbáltatások után – tudatos gazdaságpolitikai fordulat következett a refláció irányába, miközben egyre súlyosabb külpolitikai és katonai fenyegetések veszélyeztették Lengyelország fennmaradását, a döntéshozókat pedig mindinkább az foglalkoztatta, miként finanszírozhatók a növekvő védelmi kiadások. Ezt követte az 1939-es német megszállás után Lengyelországra kényszerített infláció; majd a tervgazdaság előbb elfojtott, később felszínre törő inflációja, jóllehet annak elméleti képviselői még azt is tagadták, hogy a szocializmus keretein belül egyáltalán lehetséges lenne az infláció; aztán jött az 1989 utáni átmenet makacsul magas inflációja. A 21. századi epizódok enyhébbek voltak: a nagy recessziót követően az infláció a jegybanki célérték alatt alakult – miközben az európai országok közül ez egyedül Lengyelországban nem jelentett tényleges recessziót –, majd a covid-járvány és Ukrajna Oroszország általi megtámadása után váratlan megugrás következett. Mindazonáltal még ezek az epizódok is olyan heves politikai reakciókat váltottak ki, amelyek csak a korábbi traumák fényében érthetők meg igazán.

Nem annyira az egyes epizódok meglepőek – hiszen többségükre más országokban is van példa –, hanem ezek *egymásba fonódása*, ami Európában szinte kizárólag Lengyelországra volt jellemző. Az 1918 utáni hiperinfláció végigsöpört Közép-Európán, csupán Csehszlovákiát kímélte; Lengyelország viszonylag későn stabilizálódott, mert el akarta kerülni azokat a szigorú korlátozásokat, amelyeket a korábbi stabilizációk megköveteltek. A náci háborús megszállás általában inflációval járt, mivel a katonai kiadásokat helyi pénzkibocsátással finanszírozták; Lengyelország azonban különösen súlyos helyzetbe került, mert 1941-ben a Szovjetunió elleni támadás felvonulási területévé vált. A kommunista korszakban az infláció magasabb volt, mint a legtöbb tervgazdaságban – míg a Szovjetunió az 1950-es évek elejétől az 1980-as évek közepéig árstabilitást élvezett, Lengyelországban és Magyarországon nem ez volt a helyzet. E két országban a politikai tiltakozás erősebb hagyománya arra kényszerítette a kormányokat, hogy kiadások révén elégítsék ki a követeléseket, és az ebből eredő hiányok felszámolására bevezetett áremelések további tiltakozásokat váltottak ki. Az infláció így rendkívül tartós és viszonylag pontos diagnosztikai mutatóvá vált: számszerűen és kíméletlen pontossággal jelezte a szocializmus ígéretei és tényleges teljesítménye közötti szakadékot. A monetáris stabilitást folyamatosan

fenyegető politikai mechanizmust már az 1920-as években leírta Edward Taylor liberális közgazdász. Megfigyelése szerint a politikai csoportok „ádáz küzdelmet folytattak egyes társadalmi csoportok anyagi érdekeiért”, miközben hallgatólagosan egyre több bankjegy kibocsátását és egyre nagyobb inflációt szorgalmaztak. A politikai zűrzavar így inflációt szült, az infláció pedig tovább mélyítette a zűrzavart, megnehezítve, hogy az új állam „megszilárdulhasson” (Taylor 1926:287).

5. Szuverenitás, hitel és a bizalom felváltása harckocsikkal

Az infláció azért számított ennyire érzékeny témának, mert közvetlenül vetette fel Lengyelország külvilághoz fűződő viszonyának kérdését. Egy kis vagy közepes méretű ország pénzét rendszerint annak valamely más valutához való viszonya határozza meg, ezért a monetáris ügyek állandóan magukban hordozzák a szuverenitás elvesztésétől való félelmet. Még a jelentős, igen gazdag nyugat-európai országok is közvetlenül érzékelték az árfolyammozgások gazdasági tevékenységre gyakorolt hatását, és ez a megfontolás indokot szolgáltatott arra, hogy az Egyesült Államok példáját követve nagy, egységes valutával működő belső piacot hozzanak létre. A szegényebb, kevésbé fejlett tőkepiacú országok számára pedig mindig vonzó és látszólag olcsóbb – ugyanakkor természeténél fogva kockázatos – lehetőség volt a valutában történő hitelfelvétel.

Az inflációt előidéző belső megosztottság és intézményi működési zavarok elvileg külső forrásokkal áthidalhatók, a kölcsönvett pénz azonban csak akkor valódi segítség, ha beruházásokra és új növekedésre fordítják, nem pedig nehézségek pusztán rövid távú enyhítésére. A két világháború közötti időszakban a bevett megoldás a külső felügyelet volt – a Népszövetség az 1920-as évek elején Ausztriában és Magyarországon újításként már alkalmazta ezt a módszert –, a lengyel politikusok azonban az effajta gyámságot politikailag károsnak ítélték, mivel elfogadhatatlan mértékű külföldi ellenőrzéssel hozták összefüggésbe. Władysław Grabski pénzügyminiszter ehelyett az *o własnych siłach*, vagyis a saját erőből történő talpra állás mellett érvelt. Nehezményezte, hogy a válság közepette *„egyre többen engednek annak a gondolatnak, hogy önerőből nem vagyunk képesek megbirkózni a helyzettel, és nemcsak külföldi pénzre van szükségünk, hanem olyan emberekre is, akik gondoskodnak rólunk”*. Egyúttal arra figyelmeztetett, hogy *„elfogadhatatlan volna, ha a jelenlegi válság hatására olyan feltételekkel próbálnánk hitelhez jutni, amelyek korlátoznák államunk szuverenitását”* (Grabski, idézi: Jeż 2022).

Mindazonáltal a nagy megrázkódtatást követően a külföldi hitelfelvétel központi szerepet játszott a viszonylag szegény gazdaság stabilizálásában. Az 1920-as években a döntő csapást a régi orosz piac szinte teljes elvesztése jelentette, amely korábban a lengyel iparosodás hajtóereje volt; ezt követte a Németországgal folytatott költséges kereskedelmi háború. Az 1990-es években hasonló sokkot okozott a szovjet piac

eltűnése. A válságra adott válaszként mindkét alkalommal az Egyesült Államokhoz és annak pénzügyi piacaihoz kellett fordulni. A két világháború közötti időszak mélyebb tanulsága azonban az, hogy a szuverenitást fenyegető legsúlyosabb veszélyt nem a hitelezők, hanem a hadseregek jelentették. Miután az 1929-es tőzsdepánikot követően az amerikai pénzügyi hatalom szertefoszlott, Franciaország pedig az 1930-as években megszorításokra kényszerült, és így nem volt képes jelentős védelmi kölcsönöket nyújtani. Lengyelország – amely két instabil, agresszív, a fennálló rend megváltoztatására törekvő revizionista hatalom közé szorult, miközben az elszigetelődéspárti Egyesült Államok magára hagyta – ekkor rájött, hogy szuverenitását nem a pénzügyi intézmények és a hitelfüggőségi kapcsolatok által gyakorolt nyomás veszélyezteti, hanem legközvetlenebbül és legpusztítóbban előbb a német, majd a szovjet tankok. 1945 után ez a tendencia megfordult. A nyugati – mindenekelőtt az amerikai – pénzügyi hatalom mindenütt jelen volt; a dollár a tankok alkotta páncélzat mögé is elérhetett. Az 1981-ben, példátlan tiltakozó mozgalom és általános nemzetközi adósságválság közepette kirobbant adósságválság tovább szűkítette a kommunista rendszer mozgásterét, reformkísérletek felé terelte azt, Lengyelországot pedig jelentős adósságteherrel juttatta el a piacgazdaságra való átállás küszöbére. A két korszak tehát egyfajta helyettesítési viszonyt szemléltet: ahol a hitel szűkös és megszerzése bizonytalan, ott a biztonságot kézzelfogható, értékálló eszközökkel kell megteremteni; ahol viszont a hitel bőséges és bizalmon alapul, ott a pénz is elvégezheti a munkát, amit korábban tankokra bíztak.

6. Az arany kitart

Mindezen rendszereken és politikai közegeken átívelően újra és újra felbukkant egy látszólag csillogó kiutat kínáló alternatíva, és éppen itt válik a legkonkrétabbá a pénz és biztonság kölcsönhatása. Az arany belső értékkel bír; s az nem függ egyetlen állam „engedélyétől” sem. Éppen ezért az arany biztonságot nyújt kifejezetten katonai értelemben is: háború idején felhasználható olyan sürgősen szükséges áruk és szolgáltatások beszerzésének finanszírozására, amelyek hitellel vagy pusztán egy állam fizetési ígérete alapján nem szerezhetők meg. Nem csoda tehát, hogy az arany a lengyel döntéshozók figyelmének középpontjába került, szinte rögeszméjükké vált, olyannyira, hogy magának a fizetőeszköznek az elnevezésében is megjelent: a *złoty* szó jelentése „arany”. Lengyelország az 1920-as évek elején virtuális aranyalapú fizetőeszközt vezetett be, még mielőtt komoly lépéseket tehetett volna a háborúból örökölt, inflációra hajlamos márka kivonására; az aranyfedezet ígérete pedig központi eleme volt annak a stabilizációnak, amelynek keretében 1924-ben létrejött a Bank Polski. Amikor 1926-ban a pénzügyminiszter és a bank alelnöke egy francia és egy amerikai jegybankár társaságában útnak indult, hogy véglegesítsék a második, egyben utolsó stabilizációt, és meglátogatták a New York-i Federal Reserve Bank betegeskedő elnökét, saját magukat „négy aranyzlotynak” nevezték. Az aranyfedezeti arány a siker legfontosabb mérőszámává vált, és 1929 végére elérte a 38,7 százalékot.

Éppen ez a siker táplálta azt a veszélyes illúziót, hogy az aranykészlet korlátlanul növekedhet. A bank szakított korábbi politikájával, amely szerint csupán a törvényben előírt minimális aranykészlettel rendelkezett, és 1929-es éves jelentésében azt nyilatkozta, hogy „pszichológiai okokból” egy jegybank ereje a birtokában lévő arany mennyiségével arányos. Ez az illúzió azonban strukturális sérülékenységet fedett el, hiszen a nemzetközi rendszer működésének középpontjában a hiteláramlások álltak, Lengyelország jóléte – és vele együtt aranykészlete – pedig végső soron külföldi hitelfelvételtől függött. A kor legélesebb elméjű elemzője, Feliks Młynarski, aki a nagy amerikai monetarista, Irving Fisher műveiből sajátította el a monetáris elméletet, ezt világosan látta: *„Az aranyárfolyam-ingadozás helyett a rövid lejáratú hitelek áramlásának hullámszerűsége figyelhető meg”* (Młynarski 1929:79). E sorokat 1929-ben írta, éppen akkor, amikor a hitelezés beszűkülése katasztrofális tőkekiáramlásba fordult. Kiderült, hogy az arany nem az az önálló „horgony”, aminek látszott, hanem a nemzetközi hiteleknek ugyanazon az áramlatain hullámszerűen, amiktől a biztonság is függött.

A jelenségnek ugyanakkor volt egy sötétebb vetülete is. Az aranynak központi szerepe volt annak a két hatalomnak a nemzeti mitológiájában, amely keletről és nyugatról fenyegette Lengyelországot. Az orosz gondolkodás már régóta az aranyat (nem pedig az intézményi berendezkedést) tekintette a stabilitás végső garanciájának. Az arany az orosz kultúrában szinte vallásos aurával bírt, amelyet az Isten hatalmát megtestesítő ikonoktól kölcsönzött. Németországban pedig a Wagner által újraértelmezett Nibelung-mondakör középpontjában a hatalomgyakorlás kifejeződéseként az arany megszerzése és felhalmozása állt. Az arany megszerzésére való törekvés így egyúttal annak a szimbólumnak a birtokbavételére irányuló törekvést is jelentette, amely révén a Lengyelországot fenyegető hatalmak magát a dominanciát értelmezték. Ez arra is emlékeztetett, hogy a biztonságot ígérő eszköz egyben szorosan összefonódott a fenyegetések forrásaival.

7. Az arany odüsszeiája és a dollár felemelkedése

Ahogy az 1930-as évek folyamán Lengyelország hitelei beszűkültek, aranykészlete is apadni kezdett, az arany iránti megszállottság azonban csak fokozódott a biztonsági fenyegetés erősödésével. Attól tartva, hogy a hitelező államok lefoglalhatják az aranyat, a Bank Polski annyit szállított haza New Yorkból és Párizsból, amennyit csak tudott – ekkor azonban hirtelen éppen az országon belül tartott arany vált újabb sebezhetőségi tényezővé. Adam Koc ezredes, a bank korábbi vezetője világosan megfogalmazta a döntés mögött meghúzódó logikát: *„Háború idején az arany rendeltetése, hogy az állam védelmét szolgálja. Már nem azt a szerepet tölti be, mint békeidőben, amikor a lengyel fizetőeszköz alapját képezte”* (Koc 2005:267). 1939 szeptemberében Koc koordinálta azt a rendkívüli kimenekítési műveletet, amelynek során az aranytartalékokat autóbuszokon és teherautókon Romániába, onnan vasúton

a Fekete-tenger partjára, majd egy előregedett olajszállító hajón Isztambulba, ismét vasúton Bejrútba, végül pedig egy francia hadihajón Toulonba szállították. Az aranyat sikerült megmenteni, ám Franciaország sem bizonyult biztonságosnak: az 1940. májusi német megszállás után a Vichy-kormányzat német nyomásra a Banque de France felügyelete alatt Nyugat-Afrikába szállíttatta (Rojek 2000).

Ekkor azonban újfajta hatalom lépett színre. Amikor Németország fenyegető jegyzékekben azt követelte, hogy az aranyat juttassák vissza a megszállt Varsóba – ahol a Bank Polski névleg továbbra is létezett –, a londoni száműzetésben lévő lengyel kormány egy New York-i bíróságtól olyan végzést szerzett, amelynek értelmében az ott őrzött francia aranyat a lengyel követelés biztosítékeként zárolták. Az a kérdés tehát, hogy kié Lengyelország aranya, végül nem a hadseregek ereje és nem is a nemesfém „belső” értéke alapján dőlt el, hanem amerikai bíróságok előtt. Ez már korai jele volt annak, hogy az Egyesült Államok köré szerveződő pénzügyi és jogi infrastruktúra válik a tényleges döntőbíróvá. Ezt a ténytet a háború utáni fejlemények megerősítették. A három kontinensen átívelő odüsszeia során megmentett tartalék a gyakorlatban végül elsősorban arra bizonyult használhatónak, hogy abból szerezzék meg a stratégiai importhoz szükséges dollárt. A dollár immár félreérthetetlenül a világ új kulcsvalutája lett, az arany pedig annak szolgáltójává vált.

A kommunista Lengyelország ennek ellenére továbbra is ragaszkodott az arany eszméjéhez, miközben saját állampolgárainak megtiltotta az arany birtoklását. Az 1950-es pénzcseré során, amikor a régi bankjegyeket 100:1 arányban váltották át, a zloty aranyértékét 0,222168 gramm színaranyban határozták meg – pontosan azon az értéken, amelyet a Szovjetunió nem sokkal korábban a rubel esetében állapított meg. A pénzügyminiszter a szejm előtt kijelentette, hogy a reform megfosztja „a kapitalista elemeket” készpénzvagyonuk egy részétől, megteremti a gazdasági megtakarítások feltételeit, és a zlotyt „a világ legerősebb valutájával – a szovjet rubellel” teszi egyenértékűvé (Dąbrowski 1950:1, 4). Ez az állítás már elhangzása pillanatában is nélkülözte a realitást: Lengyelországban mindenki tudta, hogy a legerősebb valuta valójában a dollár, amiből egyre több áramlott az országba, ahogy az emigráns lengyelek nehezen megkeresett megtakarításaikat hazaküldték otthon élő rokonaiknak. Az aranyhoz való kötődés így ideológiaként még jóval azután is fennmaradt, hogy már semmiféle tényleges valóságot nem tükrözött.

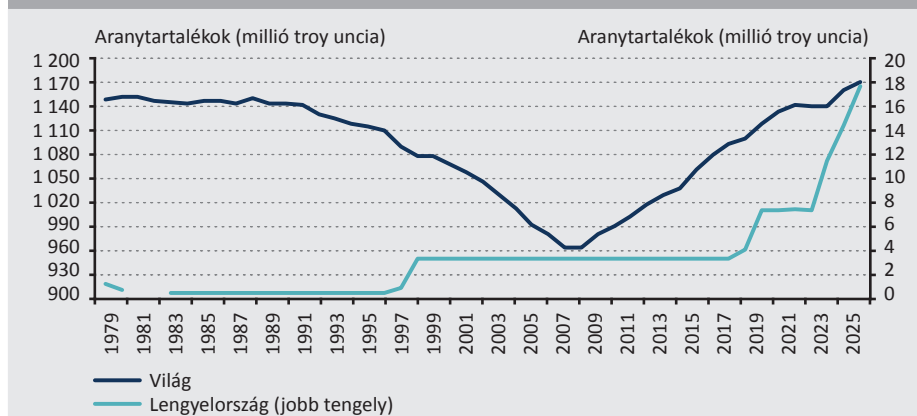
8. Az arany visszatérése

A 20. század végére úgy tűnt, már csak a dollár számít. Az új század beköszöntével azonban az arany visszatért – és figyelemre méltó módon éppen a geopolitikai feszültségek idején. A jegybankok aranyvásárlásai 2011 után jelentősen, a 2020-as évet követően pedig jóval drámaibb mértékben növekedtek (World Gold Council 2023). A feltörekvő gazdaságok – Kína, India, Törökország és Oroszország – azért

vásároltak aranyat, hogy mérsékeljék a dollártól való függőségüket, és ehhez az európai országok is csatlakoztak. A Bundesbank, miután 2013-ban bejelentette azt a tervét, hogy aranytartalékainak felét hazaszállítja, mintegy 300 tonna aranyat szállított haza New Yorkból, további 374 tonnát pedig Párizsból (*Deutsche Bundesbank* 2017). Lengyelország is meggyőződéssel követte ezt a tendenciát, a lengyel lépés azonban aligha magyarázható a feltörekvő piacokra jellemző, politikai indíttatású törekvéssel, amelynek célja a dollár- vagy eurotartalékoktól, illetve a SWIFT fizetési rendszertől való függőség csökkentése. Lengyelország ugyanis szorosan és tartósan integrálódott az Európai Unióba, egyúttal pedig azon európai országok közé tartozik, amelyekben a legkevésbé jellemző az Egyesült Államokkal szembeni ellenérzés.

A lengyel devizatartalékok diverzifikálására irányuló lépés tehát nem politikai irányváltást jelent, hanem annak újragondolását, hogy monetáris szempontból mi tekinthető biztonságos tartalékeszköznek. A Narodowy Bank Polski (NBP) 2018-ban stratégiai döntést hozott aranytartalékainak növeléséről: 2018–2019 folyamán 125,7 tonna aranyat vásárolt, és ezzel több mint kétszeresére, 228,7 tonnára növelte készleteit (ld. 1. ábra). A jegybank elnöke, Adam Glapiński ennek kapcsán úgy fogalmazott, hogy „talán Shakespeare-nek volt igaza... nem mind arany, ami fénylik... az aranyozott sírban férgek lakoznak”, majd hozzátette, hogy a tartalékok kezelése során a banknak „bizonyára nem volt ellenére némi csillogás a portfóliónkban” (Glapiński 2021).

1. ábra
Lengyelország és a világ aranytartalékai

Megjegyzés: Egy troy uncia 31,1035 grammnak felel meg.

Forrás: A szerzők összeállítása a World Gold Council (WGC) és az IMF nemzetközi pénzügyi statisztikáinak adatai alapján

Miután Oroszország 2022-ben Ukrajna ellen indított teljes körű támadása közvetlen fenyegetést jelentett Lengyelország biztonságára, a jegybanki kommunikáció már kifejezetten stratégiai jelleget öltött. Glapiński érvelése szerint az arany Lengyelországot „hitelesebb országgá... igazán komolyan vehető partnerré” teszi, és célul tűzte ki, hogy az arany részaránya elérje a tartalékok 20 százalékát: „Az az álmunk, hogy elérjük a 20 százalékot” (Glapiński 2023). 2024 februárjában bejelentette az e cél megvalósítására irányuló tervet, és közzétett egy videót is, amelyben bemutatták a Narodowy Bank Polski páncéltermeiben felhalmozott aranykészleteket (Glapiński 2024). 2025 végére – abban az évben, amikor az NBP a világ jegybankjai közül a legtöbb aranyat vásárolta – az aranytartalék mintegy 550 tonnára nőtt. Ennek jelentős részét ismét New Yorkban tárolják, nem pedig az orosz fenyegetésnek fokozottabban kitett Európában. Az 1930-as évek végével vont párhuzam formáját tekintve pontos: a biztonsági fenyegetettség erősödésével Lengyelország ismét az aranyhoz nyúlt, és újra mérlegelnie kellett, hogy a világ mely pontján tudná azt biztonságosan tárolni. A lengyel hivatalos gondolkodás szerint, megint újra, az instabil nemzetközi rend körülményei között az arany lett az ország legjobb barátja, s megint újra, nem a biztonsági válság ellenére, hanem éppen amiatt.

9. Hősök, ellenlábasok és a stabilizációs politika

A nagy átalakulások rendkívüli személyiségeket igényelnek, s Lengyelország két nagy újjászületése – 1918-at, majd 1989-et követően – karizmatikus, hibáktól sem mentes és erősen megosztó vezetőket hozott felszínre, akik hangot adtak egy megalázott nemzet érzéseinek, ugyanakkor kevésbé értettek azokhoz a monetáris kérdésekhez, amelyeken politikai programjaik sikere vagy kudarca végső soron múltott. Piłsudski marsall Ferdynand Zweig közgazdász szavaival élve „*mintegy önmagában egyesített valamennyi lengyel álmot és törekvést, a társadalmiakat éppúgy, mint a nemzetieket*”, és sikerült „*valódi mítoszt teremtenie saját személye köré*” (Zweig 1944:44). Lech Wałęsa tudatosan Piłsudskit tekintette példaképének, az első reformerekkel kapcsolatban pedig azt kifogásolta, hogy „*nem voltak képesek az általuk elvégzett nagyszerű munkát a hétköznapiok nyelvére lefordítani. A nemzetet meg lehet győzni arról, hogy tűrje a népszerűtlen intézkedéseket, ha komolyan veszik*” (Financial Times 1990).

Mindkét vezető nyíltan elismerte, hogy nem jártas a gazdasági kérdésekben. Piłsudski bevallotta, hogy nem érti a „*gazdasági-pénzügyi játszmát*” (Zweig 1944:70), Wałęsa pedig rendszeresen azzal kezdte a megbeszéléseket, hogy leszögezte: nem tekinti magát gazdasági szakértőnek. Edward Taylor liberális közgazdász az 1920-as években keményen ítélte meg a politikai döntéshozókat. Azt írta, hogy a vezetők „*a monetáris kérdések olyan feltűnő ismerethiányáról tesznek tanúbizonyságot, amelyhez*

hasznát másutt aligha lehet találni”, miközben osztoznak a társadalom „rendkívüli nyugtalanságában, amely minden gazdasági nehézséget óriási mértékben súlyosbít” (Taylor 1926:371). Stanisław Karpiński, a Bank Polski első elnöke naplójában dühösen jegyezte meg, hogy a különféle „megmentők öndicsőítése” tönkretette a függetlenség visszaszerzésének tizedik évfordulójára rendezett ünnepségeket: „a függetlenség kivívói olyannyira megsokasodtak, hogy az ember már csak azon csodálkozhat, miért nem szabadult fel Lengyelország korábban” (Karpiński 2021:149).

A monetáris rendszer újratervezésében meghatározó szerepet játszó intézményépítők ugyancsak rendkívüli és egyben megosztó személyiségek voltak. Az 1920-as években Feliks Młynarski volt az az előrelátó szakember, aki felismerte, hogy pénzügyi innovációval felül lehet kerekedni az instabilitásból hasznot húzó spekulánsokon. Soha nem rokonszenvezett a Piłsudskit körülvevő ezredesekkel, akik végül el is távolították őt a Bank Polskiból. Szöges ellentéte volt a bürokratikusabb szemléletű Zygmunt Karpiński, aki a két világháború között a bank külkapcsolatokért felelős vezetője, a háború alatt a londoni emigrációban működő intézmény egyik meghatározó vezetője volt, később pedig ő dolgozta ki a bank visszaillesztését a Lengyel Népköztársaság intézményrendszerébe, valamint az aranytartalék átadását az újonnan létrehozott Narodowy Bank Polski részére. 1989-ben a reformer pénzügyminiszter, Leszek Balcerowicz vált a korszak hősi, egyben erősen megosztó alakjává, akiben sokan Grabski újbóli megtestesülését látták. Legfőbb ellenlábas a kiváló képességű, kritikus szemléletű Grzegorz Kołodko volt, az „új pragmatizmus” teoretikusa, aki szemben állt az általa piaci fundamentalizmusnak tekintett irányzattal, és aki pénzügyminisztériumi és jegybanki kérdésekben egyaránt többször megküzdött Balcerowiczsal.

E személyiségek összecsapása mögött azonban a politikai pártok olyan konfliktusa húzódott meg, amely eltért a nyugat-európai mintától. Nyugat-Európa háború utáni tartós stabilitása a jövedelmek újraelosztását ellenző jobbközép és az erőteljesebb újraelosztásra törekvő szociáldemokrata baloldal közötti termékeny feszültségre épült. Lengyelországban azonban sokkal kevésbé volt jellemző, hogy a politikai törésvonalak a piacgazdasági rendről szóló eltérő nézetek mentén alakuljanak ki. A két világháború közötti időszak meghatározó politikai szembenállása Piłsudski és katonai riválisa, Władysław Sikorski tábornok között húzódott. Az új évezredben a polarizáció ismét visszatért, ezúttal a Kaczyński fivérek társadalmi kérdésekben konzervatív Prawo i Sprawiedliwość (PiS) pártja és Donald Tusk Polgári Platformjának gazdasági értelemben vett jobbközép liberalizmusa közötti kiélezett küzdelem formájában. E konfliktus keserűsége az 1989-es kerekasztal-megállapodást övező, a nemzeti és a társadalmi érdekek elárulására vonatkozó vádakban gyökerezett. Mindkét korszakban a támogatottság növelésének legbiztosabb módját a kiadások növelése és az adók csökkentése jelentette a pártok számára – vagyis éppen

az a fentebb bemutatott politikai logika, amely újra és újra veszélybe sodorta a monetáris stabilitást.

10. Intézmények: függetlenség, ellenállás és annak határai

A független jegybank mindkét korszakban a reformokhoz szükséges intézményi infrastruktúra egyik elemeként jelent meg. A Bank Polski létrehozására vonatkozó eredeti, 1919. évi elképzelések egyik legfontosabb módosítása a bank magántulajdonosi szerkezetének kialakításában rejlett, amelynek célja az államtól való elkülönülés hangsúlyozása volt. Mindez Montagu Norman, a Bank of England nagy befolyású elnökének szellemiségét tükrözte, aki a jegybanki függetlenséget a hatékony stabilizáció előfeltételének tekintette. A jegybankárok és a kormányok közötti konfliktusokból gyakran az előbbiek kerültek ki győztesen. 1925 novemberében Stanisław Karpiński jegybankelnök a bank tartalékainak felhasználásáról kialakult vita során éppen annak a Grabski-kormánynak a bukásához járult hozzá, amely az 1924-es merész stabilizációs programot végrehajtotta. 1989 után Balcerowicz jegybankelnökként a túlzottan laza fiskális politikáról kialakult vitában gyakorlatilag eltávolította Kołodko pénzügyminisztert, egy évtizeddel később pedig Marek Belka került összetűzésbe Jacek Rostowski pénzügyminiszterrel. Az 1980-as években Władysław Baka, a Narodowy Bank Polski elnöke már amellettt érvelt, hogy a jegybanki függetlenség biztosíthatja a gazdaságpolitika időbeli konzisztenciáját. Ez az időbeli következetesség később a századvégi gazdaságpolitikai gondolkodás egyik központi fogalmává vált, különösen egy pontosan körülhatárolt mandátum autonóm jegybankra történő, körültekintő átruházásával összefüggésben (Tucker 2018).

Az 1997-es alkotmány és banktörvény elfogadását követően Lengyelország a jegybanki függetlenség egészen szélsőséges modelljét valósította meg: a jegybankot sem a kormánnyal, sem a parlamenttel szemben nem terhelte beszámolási kötelezettség. Ebben még a Federal Reserve-től, a Bank of Englandtól, sőt a nagyfokú függetlenséget élvező Európai Központi Banktól is különbözött. Így a bankról olykor azt mondják, hogy „csak Istennek és a történelemnek” tartozik elszámolással. Mindazonáltal ezzel szemben mindig is létezett egy alapvető ellenvetés, amelyet talán senki sem fogalmazott meg találójában Hilton Young brit szakértőnél, aki így írt a lengyel kormány számára készített jelentésében az 1920-as évek közepén: *„Bármilyen szigorú legyen is a törvény, és bármilyen független legyen is a bank, egyik sem lehet elég erős ahhoz, hogy ellenálljon egy olyan kormánynak, amelynek forrásokra van szüksége a hiány fedezéséhez. Az állam fennmaradása múlhat azon, hogy sikerül-e fedezni a hiányt, és ilyen helyzetben nem megengedhető, hogy egy valutatörvény ennek útjába álljon”* (Young 1924:9). Amikor magának az államnak

a fennmaradása forog kockán, a biztonsági kényszer felülírja a monetáris szabályokat – és pontosan ez a magyarázat arra, hogy az egzisztenciális fenyegetéssel szembesülő államok miért fordulnak olyan eszközökhöz, amelynek érvényesítéséhez nincs szükség szabályra.

Az intézmények a szakmai kompetencia garanciáiként és a külvilág felé vezető csatornákként is szolgálnak; ebből a szempontból Lengyelország háborús tapasztalatai különösen szemléletesek. Mind a londoni emigrációban működő Bank Polski, mind a megszállt Krakkóban német ellenőrzés alatt működő Bank Emisyjny az Atlanti-óceánon túl keresett segítséget, és az amerikai igazságszolgáltatási rendszerhez, valamint az Egyesült Államok pénzügyminisztériumához fordult. Az amerikai beavatkozások megakadályozták, hogy a Vichy- és a náci rezsim összefogjon és megszerezze a hivatalos lengyel aranytartalékot, Młynarski pedig Morgenthau amerikai pénzügyminiszter számára memorandumokat készített, amelyek a Németországgal szembeni háború utáni kárpótlási követelések alapjait kívánták lefektetni. A megszállás alatt működő lengyel jegybank ellenállása a monetáris államvezetés nem mindennapi iskolájának bizonyult. A kommunista hatóságok által 1945-ben létrehozott, háború utáni Narodowy Bank Polski vezetői nem elsősorban a kommunista földalatti mozgalomból kerültek ki, hanem a rendszer által démonizált Honi Hadsereg, az Armia Krajowa soraiból. Közéjük tartozott az első elnök, Edward Drożniak, valamint a devizaügyekért felelős vezető, Tadeusz Mierzyński. Utóbbi hasonló tisztséget töltött be a két világháború közötti, majd a háború alatt működő kibocsátó bankban is. E minőségében ő hajtotta végre a lengyel történelem legnagyobb bankrablását: 1943 augusztusában mintegy 106 millió złotyt zsákmányolt – miközben az akkori havi fizetések felső határa mindössze körülbelül 500 złoty körül mozgott –, anélkül, hogy a német rendőrség valaha is a nyomára bukkant volna. Az, hogy ezek az emberek – akiket a háborús földalatti állam éppúgy kiképzett, mint egy korábbi nemzedéket az első világháború idején a Lengyel Légión – lettek a háború utáni jegybank építői, szemléletesen mutatja, hogy a monetáris intézmények és a nemzeti fennmaradásért folytatott küzdelem sohasem álltak távol egymástól.

Lengyelország 1918 utáni, illetve 1989 utáni újjászületésének összevetése – az eddigi elemzéshez hasonlóan – megerősíti a monetáris és a nemzetbiztonsági szféra kölcsönös függéséről szóló érvelést. A két korszak öt lényeges és egymással szoros összefüggésben álló szempontból különbözött egymástól. Először, a nemzetközi környezet tekintetében. A két világháború közötti köztársaságot súlyosan érintette a kereskedelmi protekcionizmus, valamint az orosz és a német piac kiesése, miközben Nagy-Britannia, Franciaország és az Egyesült Államok egyaránt befelé fordult. Az 1989-ben megindult átalakulás ezzel szemben a felgyorsuló globalizáció és az európai integráció közepette zajlott, az egységes európai piac 1992-re tervezett létrejöttével.

Másodszor, a nemzetközi intézményi kereteket tekintve. Míg a két világháború közötti Lengyelország igyekezett távolságot tartani a Népszövetségtől, mert attól tartott, hogy az rokonszenvezik a német követelésekkel, addig a háború utáni reformerek a Nemzetközi Valutaalaphoz (IMF) való csatlakozáson dolgoztak. Ez 1986-ban valósult meg, és az IMF-tagság később központi szerepet játszott a piacgazdasági átmenetben és az adósság újratárgyalása során. Harmadszor, a stabilitás megteremtését illetően. Az 1990-es években a stabilitás elérése hosszabb időt vett igénybe, ám miután a 2000-es évek elejére sikerült megteremteni, az jóval tartósabbnak bizonyult, amit a globális árstabilitás visszatérése is elősegített. Negyedszer, a biztonság terén. A két világháború közötti időszak állandó biztonsági fenyegetésére egy időre határozott választ adott Lengyelország 1999-es NATO-csatlakozása. Oroszország Ukrajna elleni 2014-es és 2022-es támadásai nyomán azonban ismét megnőtt a biztonsági kockázat, ami újból életre hívta az egyik legrégebbi válaszreakciót: az aranyban tartott tartalékok arányának növelését. Ötödször, a demokrácia stabilitása terén. A két világháború közötti demokrácia törekvénysége nagyobb gazdasági és pénzügyi bizonytalansággal járt, míg a diktatúra emléke azóta a demokrácia iránti mélyebb elkötelezettséget támasztja alá.

11. Összegzés: a pénz és a biztonság kölcsönös függősége

Az itt elemzett lengyel évszázad olyan általános tanulságot hordoz, amely messze túlmutat egy ország határain. A monetáris stabilitás alapvető társadalmi érték, mivel lehetővé teszi a gazdasági szereplők számára, hogy olyan hosszú távú döntéseket hozzanak, amelyekre a racionális befektetési döntések épülnek. Infláció idején szinte minden beruházás kifizetődőnek tűnik, ezért a döntéseket túl korán és túl kevés információ birtokában hozzák meg; defláció esetén viszont mindig racionálisnak tűnik a beruházástól való tartózkodás, aminek következtében a gazdasági tevékenység megtorpan. A stabilitást azonban nem kizárólag a monetáris intézmények teremtik meg. Alapját a katonai biztonság képezi, miközben maga a monetáris stabilitás teremti elő azokat az erőforrásokat, amelyek nélkül a nemzetbiztonság nem finanszírozható. A kettő együtt áll vagy bukik. Ezzel magyarázható, hogy az arany – az az eszköz, amely egyszerre kínál választ a monetáris és a katonai biztonság kérdésre – újra és újra a lengyel gondolkodás középpontjába került – uralkodók, diktátorok, kommunisták és demokraták idején egyaránt. Az arany jelentősége éppen azokban az időszakokban volt a legnagyobb, amikor a monetáris és a nemzetbiztonsági válság egybeesett.

Az 1930-as és a 2020-as évek arany iránti megszállottsága sok tekintetben csupán a második legjobb megoldást jelentette. Az 1930-as években, a katonai helyzet romlásával egyre sürgetőbbé vált annak kérdése, hogy hol lehet biztonságosan elhelyezni az aranyat. A 2020-as években az arany ára meredeken emelkedett,

a rendkívüli árfolyamcsúcsok azonban felvetették a kérdést, vajon nem olyan eszközár buborékról van-e szó, amely bármikor kipukkadhat; Lengyelország pedig ismét ugyanazzal a problémával szembesült: hol lehet az aranyat biztonságosan tárolni. Napjainkban az intézményi biztonság, valamint a gazdasági és a monetáris keretrendszer jóval szilárdabbnak tűnik, és képesnek látszik arra, hogy védelmet kínáljon egy Lengyelországhoz hasonló, prosperáló, ám potenciálisan sérülékeny közepes méretű állam – és kisebb közép-európai partnerei – számára. Ott van a NATO, de az Egyesült Államok elnöke ismételten azzal fenyegetőzik, hogy visszavonja a létfontosságú amerikai támogatást. Ott van az Európai Unió, amely azonban nem rendelkezik hatékony közös fiskális mechanizmussal, és olyan adósságinstrumentumokkal sem, amelyek felvehetnék a versenyt az amerikai állampapírokkal. S ott van a közös valuta is, amelynek bevezetésével kapcsolatban a lengyel kormányok mindeddig tartózkodóak voltak, mivel a 2007–2008-as, alapvetően pénzügyi jellegű válság idején az árfolyamrugalmasság jelentős gazdasági előnyt biztosított Lengyelországnak. Olyan világban azonban, amelyben a pénzügyi és a politikai válságok a korábbinál jóval szorosabban fonódnak majd össze, minden bizonnyal adódik a kérdés, hogy az euró nem jelentene-e kedvezőbb intézményi megoldást, mint a sárga nemesfémtől való függés.

A lengyel politikai függetlenség 1918, illetve 1989 utáni újjászületése közötti hasonlóságok és különbségek elemzése összefoglalja ennek az érvelésnek a fő szálait. Végso soron éppen akkor válik politikailag legerőteljesebbé a bizalmatlanság, amelyet a hatáskörök független jegybankra történő átruházása vált ki – jöllehet e hatáskörök nélkülözhetetlenek a monetáris stabilitás fenntartásához –, amikor a demokrácia gyenge, sérülékeny és fenyegetett. S ugyancsak ekkor nyúl az állam saját intézményi keretein túl ahhoz a nemesfémhez, amelynek nincs szüksége intézményi garanciákra. Lengyelország átalakulása Európa egyik leggyengébben teljesítő gazdaságából növekedési szempontból a kontinens egyik éllovasává (*Piątkowski 2018*) azért volt lehetséges, mert egy teljes nemzedéken át stabil intézmények és hiteles biztonsági rendszer tették lehetővé azt, hogy az ország bízzon saját pénzében, és ne szoruljon rá az aranyra. A lengyel történelmi tapasztalat azonban azt mutatja, hogy amikor e két pillér bármelyike megingott, a sellő felemelte kardját, az arany pedig hazatért. A monetáris stabilitás és a nemzetbiztonság kölcsönös függése és sérülékenysége az az állandó tényező, amelynek Lengyelország aranya – valamennyi viszontagságos útja során – mindvégig jelképe volt.

Nyilatkozatok

Finanszírozás

Ez a cikk a Narodowy Bank Polski számára készülő, 2027-ben megjelenő átfogó monográfián alapul.

Összeférhetetlenség

A szerzőknek nincsenek olyan összeférhetetlen érdekeltségeik, amelyek relevánsak a cikk tartalmával kapcsolatban.

Szerzői hozzájárulások

Koncepcióalkotás: H.J., M.J.; Módszertan: H.J., M.J.; Formális elemzés: H.J., M.J.; Kutatás: H.J., M.J.; Adatgondozás: H.J., M.J.; Írás – eredeti vázlat: H.J., M.J.; Írás – áttekintés és szerkesztés: H.J., M.J.; Vizualizáció: H.J., M.J. Minden szerző elolvasta és elfogadta a kézirat végleges angol nyelvű változatát és hozzájárult a magyar nyelvű fordítás közzétételéhez.

Adatok elérhetősége

A tanulmányban felhasznált adatokat a szerzők a World Gold Council (WGC) és az IMF nemzetközi pénzügyi statisztikáinak forrásaiból szerezték be.

Etikai jóváhagyás

Nem alkalmazható. Ez a tanulmány nem vont be emberi résztvevőket, sem intézményi etikai jóváhagyást igénylő érzékeny személyes adatokat.

Mesterséges intelligencia eszközök használata

A kézirat elkészítése során a szerzők nem használtak semmilyen generatív mesterséges intelligenciát.

Felhasznált irodalom

- Bordo, M.D. – Kydland, F.K. (1990): *The Gold Standard as a Rule*. NBER Working Paper No. 3367. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w3367/w3367.pdf
- Campbell, J.R. – Evans, C.L. – Fisher, J.D.M. – Justiniano, A. – Calomiris, C.W. – Woodford, M. (2012): *Macroeconomic Effects of Federal Reserve Forward Guidance*. Brookings Papers on Economic Activity, 2012(1): 1–80. <https://doi.org/10.1353/eca.2012.0004>
- Conti-Brown, P. (2018): *The Power and Independence of the Federal Reserve*. Princeton University Press, Princeton. <https://doi.org/10.1515/9781400888412>
- Dąbrowski, K. (1950): *Speech of Finance Minister to the Sejm, 28 October*. Głos Wielkopolski, 30 October, pp. 1–4.
- Deutsche Bundesbank (2017): *Bundesbank completes gold transfer ahead of schedule*. Deutsche Bundesbank, Frankfurt am Main. <https://www.bundesbank.de/en/tasks/topics/bundesbank-completes-gold-transfer-ahead-of-schedule-646102>. A letöltés ideje: 2026. június 24.
- Financial Times (1990): *Monday Interview: The man who would yet be king — Lech Wałęsa, chairman of Solidarity, speaks to Christopher Bobinski*. Financial Times, 29 October.
- Glapiński, A. (2021): *Investing for the long term: gold as a pillar of NBP's reserve management strategy*. Capital Finance International, 12 July. <https://cfi.co/europe/2021/07/adam-glapiński-investing-for-the-long-term/>. A letöltés ideje: 2026. június 24.
- Glapiński, A. (2023): *Interview*. i.pl, 5 October. <https://i.pl/szef-nbp-adam-glapiński-marzeniem-jest-zeby-zloto-w-rezerwach-nbp-osiagnelo-poziom-20-proc/ar/c1-17954959>. A letöltés ideje: 2026. június 24.
- Glapiński, A. (2024): *Ocena bieżącej sytuacji ekonomicznej – luty 2024*. Narodowy Bank Polski (NBP YouTube channel), February. <https://www.youtube.com/watch?v=VXqn3gVBr9k>. A letöltés ideje: 2026. június 24.
- James, H. – James, M. (megjelenés alatt): *The Złoty: A Polish Odyssey 1924–2024*. Cambridge University Press.
- Jarry, A. (1896): *Ubu Roi*. Paris: Mercure de France. (Magyarul: *Übű király*. Fordította: Jékely Zoltán. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1966.)
- Jeż, G. (2022): *O własnych siłach*. Obserwator Finansowy, 25 March. <https://www.obserwatorfinansowy.pl/bez-kategorii/rotator/o-wlasnych-silach/>. A letöltés ideje: 2026. június 24.

- Kant, I. (1903): *Perpetual peace: A philosophical essay* (M. Campbell Smith, Trans.; R. Latta, Pref.). Swan Sonnenschein & Co.
- Karpiński, S. (2021): *Złe czasy: Pamiętnik 1924–1943*. Klinika Języka, Warsaw.
- Koc, A. (2005): *Wspomnienia*. Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, Wrocław.
- Młynarski, F. (1929): *Gold and Central Banks*. Macmillan, London.
- Neal, L. (1990): *The Rise of Financial Capitalism*. Cambridge University Press.
- North, D. – Weingast, B. (1989): *Constitutions and Commitment: The Evolution of Institutions Governing Public Choice in Seventeenth Century England*. Journal of Economic History, 49(4): 803–832. <https://doi.org/10.1017/S0022050700009451>
- Piątkowski, M. (2018): *Europe's Growth Champion: Insights from the Economic Rise of Poland*. Oxford University Press, New York. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198789345.001.0001>
- Ricardo, D. (1846): *Essay on the Funding System*. In: McCulloch, J.R. (ed.): *The Works of David Ricardo*. John Murray, London. <https://oll.libertyfund.org/titles/ricardo-the-works-of-david-ricardo-mcculloch-ed-1846-1888>
- Rojek, W. (2000): *Odyseja Skarbu Rzeczypospolitej: Losy Banku Polskiego 1939–1950*. Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Taylor, E. (1926): *Inflacja polska*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Tucker, P. (2018): *Unelected Power: The Quest for Legitimacy in Central Banking and the Regulatory State*. Princeton University Press, Princeton. <https://doi.org/10.23943/9781400889518>
- World Gold Council (2023): *Gold Demand Trends Q3 2023*. World Gold Council, London, 31 October. <https://www.gold.org/goldhub/research/gold-demand-trends/gold-demand-trends-q3-2023>. A letöltés ideje: 2026. június 24.
- Young, H. (1924): *Report to the Polish Government (February 10)*. Bank of England Archive, OV110/1.
- Zimmerman, J. (2022): *Józef Piłsudski: Founding Father of Modern Poland*. Harvard University Press, Cambridge, MA. <https://doi.org/10.4159/9780674275843>
- Zweig, F. (1944): *Poland Between the Wars*. Secker and Warburg, London.